

УДК 327.8(477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.30.24>

ПАНДЕМІЯ COVID-19 ТА ДЕЗІНФОРМАЦІЙНІ КАМПАНІЇ: КЕЙС УКРАЇНИ

Євген Магда

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
Видавничо-поліграфічний інститут,
кафедра видавничої справи та редагування
вул. Янгеля, 1/37, 03056, м. Київ, Україна*

Пандемія COVID-19 вже змінила і продовжує змінювати навколишній світ. Звична світобудова руйнується, здається, що глобалізація вмирає в глобальному світі, економіка сповільнюється, а економічний спад – наша нова реальність. Зростає загроза обмеження громадянських прав і свобод.

Коронавірус не лише кидає виклик національним системам охорони здоров'я, але й створює сприятливе середовище для численних інформаційних атак. Несподівані та шокуючі виклики вселяють страх, теорії змови та фальшиві новини поширюються набагато швидше, ніж ми могли собі уявити. Глобальна інфодемія – ще один виклик, який вимагає відповіді.

У статті автор показує, кому вигідно поширювати фейкові новини та неправдиві дані в Україні. Один із найбільш очевидних бенефіціарів – Російська Федерація. Ситуація невизначеності та страху є типовою для всього світу, проте низка чинників робить український інформаційний простір більш вразливим до інформаційних атак. Серед цих факторів – тривала війна з Росією, особливий інтерес останньої розхитати ситуацію в Україні та підірвати інформаційний суверенітет, готовність української аудиторії прийняти російськомовний контент та повідомлення, сприятливі для російської сторони. Ці повідомлення різноманітні, але спрямовані на досягнення кількох ключових цілей: погіршення ситуації всередині України, підірив довіри громадян України до західних партнерів та власних державних інституцій.

Ми маємо шукати не тільки вакцину для захисту нашої імунної системи від COVID-19. Ми також маємо звернути увагу на інформаційну вакцинацію щодо коронавірусної інформаційної проблеми – інфодемії. У статті присвячено увагу деяким принципам, на яких ця вакцинація може ґрунтуватися. Серед них – взаємодія з інституціями громадянського суспільства та міжнародними організаціями, подання інформації «єдиним голосом», максимально оперативно з огляду на регіональні/національні особливості сприйняття інформації та показ умовного «світла в кінці тунелю». Розглянуто особливості сприйняття інформації в Україні. Особливо наголошено на важливості академічної та публічної дискусії з проблеми.

Ключові слова: коронавірус, інфодемія, інформаційний суверенітет, дезінформація, російсько-українська війна.

Пандемія COVID-19, яка розпочалась зі спалаху захворювань у китайській провінції Ухань наприкінці 2019 року, схоже, визначатиме життя планети та людства ще принаймні рік-два. Пандемія поставила людство перед низкою викликів у найрізноманітніших сферах – від містопланування до забезпечення доступу до їжі, актуалізувала проблему балансу між дотриманням громадянських свобод та забезпеченням гідного рівня громадської безпеки. Безперечно, цей перелік можна продовжувати. Але в сучасному світі ключовим ресурсом є доступ до інформації, яка є основою прийняття рішень – і на рівні державному, і на рівні особистому. Застосування інформаційних впливів, інфор-

маційної зброї неодноразово довели власну ефективність. Тому цілком закономірно, що в період нестабільності, спричинений пандемією, водночас виникли можливості для здійснення (дез)інформаційних кампаній різними міжнародними акторами з метою досягнення власних цілей на міжнародній арені. Зазвичай серед таких акторів згадують Російську Федерацію та Китай.

Метою цієї студії є аналіз впливу пандемії коронавірусу на зміну інформаційного середовища в Україні, зміну характеру загроз інформаційній безпеці нашої держави, роль РФ у цьому процесі, окреслення результатів відповідних змін і можливих шляхів як протидії самим загрозам, так і подолання руйнівних наслідків російських інформаційних атак.

Безперечно, ця тема вже не є новою для публічної дискусії. Так, проводяться відкриті обговорення проблеми [1], тематичних журналістських публікацій вже нараховуються десятки – і не лише в україномовному чи англomовному сегменті інтернету [2]. Більша частина цього контенту має описовий характер. Умовно кажучи, триває період накопичення фактологічного матеріалу та досвіду, який ще має бути осмислений та проаналізований, зрештою, відрефлексований.

Таким чином, **актуальність** статті полягає в необхідності академічного осмислення впливу пандемії коронавірусу на рівень загроз інформаційному простору України та її інформаційному суверенітету, активізації дискусії щодо протидії цим новим загрозам.

Розглянемо передумови та причини активізації дезінформаційних атак у першій половині 2020 року у світі загалом та з боку РФ щодо України зокрема. Почнемо із загальносвітових трендів:

- руйнування звичної картини світу породжує зневіру та паніку;
- несподіваний характер викликів лише стимулює поширення конспірології та страху. У таких умовах насіння популізму швидко дає свої паростки;
- суттєве гальмування темпів економічного розвитку світу, натомість спостерігається безпрецедентно потужна протягом останніх десяти років рецесія світової економіки. І фактор очікування економічної катастрофи (а у випадку України – відчуття її дихання в спину, образно кажучи) стимулює бажання швидко знайти винуватця;
- відсутній універсальний протокол лікування COVID-19, пошуки вакцини затягуються, питання, чи є стійким імунітет тих, хто вже перехворів, залишається відкритим;
- обмеження прав та свобод громадян сприймається як належний (хоч насправді не завжди ефективний) метод боротьби з поширенням коронавірусу. Тому багато хто готовий віддати частину громадянських свобод в обмін на уявну безпеку. Коронавірусна реальність спричиняє розхитування засадничих основ демократії, створює спокусу жорстких обмежень прав та свобод громадян під приводом захисту їхнього здоров'я. Під ударом опиняються і демократичні процедури: було перенесено терміни проведення парламентських виборів у Північній Македонії [3]. Корекція дати проведення президентської кампанії у Польщі значно змінила її малюнок [4]. Коронавірус у США не лише зруйнував економічні досягнення адміністрації Дональда Трампа, але й перетворився на несподіваного третього гравця президентських виборів.
- хворіють та перебувають у режимі самоізоляції світові лідери. Внаслідок ураження коронавірусом до палати інтенсивної терапії потрапив прем'єр-міністр Великої Британії Борис Джонсон. Дружини прем'єр-міністра Канади Джастіна Трюдо та президента України В. Зеленського перехворіли на COVID-19. Президент Бурунді П'єр Нкурунзіза помер від наслідків коронавірусу за кілька тижнів до завершення своїх повноважень;
- фейкова інформація про коронавірус поширюється набагато швидше, аніж правдива, і навіть швидше за коронавірус.

Ситуацію у світовому інформаційному просторі можна охарактеризувати як *інфодемію* – активне поширення неперевіреної інформації, фейків, маніпуляцій, яка посилює негативний вплив коронавірусної хвороби на демократичні суспільства; це надмірна кількість інформації про проблему, що ускладнює пошук ефективного рішення. Термін з'явився у публічній площині в середині лютого 2020 року – на Мюнхенській конференції з безпеки. Тоді Тедрос Адханом Гебрейес, Генеральний директор Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), заявив: «Ми не просто боремося з епідемією; ми боремося з інфодемією» [5]. Інфодемія може перешкоджати ефективному реагуванню на виклики системі охорони здоров'я, провокувати розгубленість та недовіру в людей. Бенефіціарами цього процесу виглядають Росія та КНР, лідери яких не залежать від результатів демократичного волевиявлення їх громадян [6].

В Україні ситуація відповідає світовим трендам, з одного боку, та має власну специфіку – з іншого. Ключовою передумовою нового витка дезінформаційних кампаній є те, що територію колишнього СРСР загалом та Україну зокрема у Кремлі вважають зоною власних виключних інтересів, тому вирішили використати кризову ситуацію у власних інтересах. Окрім того:

- в умовах, коли пандемія суттєво збільшує відчуття тривоги, чимало реципієнтів інформації шукають її мовою, яку знають краще. І маємо визнати, відповідного російськомовного контенту є набагато більше;

- спостерігається помітна активізація використання соціальних мереж та різноманітних месенджерів як джерел отримання інформації. Вони становлять конкуренцію традиційним медіа, що використовує, зокрема, Російська Федерація, яка протягом останнього часу поширила на Україні практику використання анонімних телеграм-каналів;

- слабе поширення критичного мислення робить українське суспільство більш вразливим перед різноманітними проявами дезінформації;

- традиційна слабкість українських інституцій;

- хоча війна на сході України вже доволі давно зійшла з перших шпальт та топ-заголовків новинних сайтів, українське суспільство залишається емоційно вразливим.

Як бачимо, ґрунт для поширення дезінформації в Україні – більш ніж сприятливий.

Перелічимо кілька кейсів дезінформації, вочевидь, російського походження. Цей перелік не може бути вичерпним, але допоможе нам проілюструвати кілька загальних трендів:

- співголова партії «Опозиційна платформа за життя» Вадим Рабинович у березні 2020 року заявив, що «Україна постачала протягом 6 років нашими фахівцями країни ЄС, а сьогодні нічого не може отримати від них» [7]. Ця та подібні заяви просувають меседж «Європа не допоможе»;

- представник «ОПЗЖ» Ренат Кузьмін приділив чимало уваги функціонуванню «таємних американських бактеріологічних лабораторій в Україні» [8], його зусилля підтримав і керівник політради партії Віктор Медведчук [9]. Такі висловлювання мають на меті підірвати імідж іншого стратегічного партнера України – США. Також в інформаційному просторі неодноразово зустрічаються тексти про вплив Джорджа Сороса / Білла Гейтса на появу коронавірусу. Фінансова підтримка, яку надають ці підприємці та філантропа інституціям громадянського суспільства, – ось ключова причина таких інформаційних атак. Концепція «відкритого суспільства» Джорджа Сороса глобально суперечить матриці «суверенної демократії», на яку спирається Володимир Путін. Невипадково проросійські медіа надзвичайно активно демонізують Сороса на пострадянському просторі. Проти Білла Гейтса російська пропагандистська машина використала його промову 2015 року [10]. Винахідник та філантроп тоді заявив, що вірусна інфекція є для людства більшою

загрозою, ніж ядерна війна. П'ять років потому протягом лише кількох місяців в інтернеті з'явилося більше мільйона дописів, які пов'язували Білла Гейтса та коронавірус;

– Андрій Пальчевський, якого експерти вважають вірогідним кандидатом від російських сил на роль мера Києва, у квітні 2020 року заявив, що влада обманює українців, оскільки у нас в 100 разів більше хворих, ніж повідомляють органи влади [11]. Об'єктивних підтверджень резонансній заяві Пальчевський не надав. Посіяти сумніви в офіційній статистиці хворих означає також змусити сумніватись в ефективності карантинних обмежень. Просування цієї теми безпосередньо пов'язане з прагненням продемонструвати слабкість внутрішньої структури влади, підважити її легітимність в очах громадян;

– у квітні 2020 року виданням із проросійською позицією «Весті» було поширено фейковий перелік адрес столичних будинків, де начебто було виявлено коронавірус. СБУ спростувала цю інформацію [12]. Такого роду повідомлення спрямовані на провокування потенційної дестабілізації ситуації в районі/місті. Адже приклади агресії проти тих, хто перехворів на коронавірус чи працює у відповідних медичних установах, непоодинокі [13];

– в Україні було проведено ретрансляцію повідомлення представника Російської православної церкви у Молдові про хресну ходу проти примусової вакцинації від COVID-19 [14]. Дещо раніше у Вінниці відбулася хресна хода задля боротьби з коронавірусом [15]. Однак варто зауважити, що Києво-Печерська та Почаївська лаври УПЦ МП виявилися вогнищами зараження коронавірусом. Ці випадки вкотре засвідчують: вплив церкви на суспільство є значним. А в умовах, коли церкви Московського патріархату є фактично осередками антиукраїнської діяльності, українська держава не знайшла ефективного способу нейтралізації такого впливу;

– джерела походження коронавірусу – брак інформації на цю тему спричинив поширення фейку з ореолом охоплення у країнах «Східного Партнерства» [16]. Показово, що російські медіа почали транслювати його ще у січні 2020 року, коли пандемія коронавірусу була поширена, насамперед, на території Китаю. Йдеться про американські лабораторії, націлені на протидію бактеріологічній зброї, можуть бути причетними до поширення коронавірусу на пострадянському просторі;

– поширення коронавірусу завдяки вишкам 5G. Широке охоплення цим фейковим повідомленням пострадянського простору можна пояснити, насамперед, низьким рівнем критичного мислення, притаманного його мешканцям. Нескладно знайти інформацію про країни, де почали розгортати мережу зв'язку 5G, серед них немає Росії, України та інших пострадянських держав, за винятком країн Балтії [17]. Останні наголошують, що не належать до пострадянського простору. Отже, теза про можливе «чипування населення через мережу 5G» завдяки очевидній маніпулятивності могла бути легко спростована.

Наостанок окреслимо низку заходів, які можуть забезпечити ефективне інформаційне щеплення проти коронавірусу як в Україні, так і державах перехідної демократії, яких чимало на пострадянському просторі:

– *врахувати національну специфіку сприйняття інформації*. Формально в Україні заборонено мовлення російських телевізійних каналів, заборонені російські соціальні мережі та навіть фільми. Але потік дезінформації не припинився і найближчим часом не припиниться – побудувати інформаційну залізну завісу в принципі неможливо, та й розуміння потреби захищатись від російської інформаційної агресії присутнє далеко не завжди;

– *максимально оперативно реагувати на виклики*. Щоденної інформації Міністерства охорони здоров'я про кількість виявлених хворих на коронавірус об'єктивно замало, відеозвернення Володимира Зеленського не стали ефективним комунікаційним проривом у спілкуванні зі співгромадянами;

– подання інформації «Єдиним голосом». На жаль, після обрання Володимира Зеленського Президентом України програма «Єдиний голос» для органів виконавчої влади була згорнута. Розгорнення її в умовах коронавірусу видається проблематичним. Відсутність «Єдиного голосу» спричиняє зростання недовіри до владних меседжів на тему як протидії пандемії коронавірусу, так і внутрішньої політики загалом;

– *револьверний принцип виступу VIP-спікерів*. Падіння авторитету української влади унеможливує ефективне використання цього кроку, проте його варто враховувати з огляду на невизначену тривалість пандемії коронавірусу. Нагадаємо, що йдеться про вірогідну другу хвилю коронавірусу та тривалий період невизначеності до винайдення вакцини проти COVID-19. Отже, завданням для переформатованого Міністерства культури та інформаційної політики є формування меседж-боксу представників влади на тему коронавірусу;

– *case-studies для типової дезінформації*. Перебування України на передовій гібридної війни проти Росії передбачає активну інформаційну діяльність Кремля в різних сферах, серед яких коронавірус є однією з головних. Виглядає логічним для України спробувати систематизувати досвід протидії та транслувати його в інтересах інших держав, насамперед партнерів по ГУАМ та представників Європейського Союзу. Не зайвим буде і налагодження діалогу на цю тему з Білоруссю попри використання різних моделей протидії коронавірусу на державному рівні;

– *показати «світло в кінці тунелю»*. Нестабільність ситуації, пов'язаної з пандемією коронавірусу, потребує від представників української влади рішучих та резонансних кроків. Брак фінансової спроможності має підштовхувати владу до асиметричних дій та консолідації суспільства;

– *взаємодія з громадянським суспільством та відповідними міжнародними ініціативами*. Так, в Україні вже функціонує ініціатива «По той бік пандемії» (<https://coronafakes.com/>). Це платформа, започаткована та підтримувана на волонтерській основі, на якій оперативно перевіряють інформацію та спростовують фейки про коронавірус. Серед ініціатив міжнародного рівня варто згадати <https://shareverified.com/en> – ініціативу ООН та <https://euvsdisinfo.eu/category/blog/coronavirus/>.

Таким чином, пандемія коронавірусу справила системний вплив на низку сфер людського існування, інформаційна сфера – одна з ключових у цьому випадку. Ситуація невизначеності, страху, невпевненості у власному майбутньому характерна для всього світу, але низка факторів робить український інформаційний простір більш вразливим до інформаційних атак. Серед цих факторів – війна з РФ, що триває, особлива зацікавленість останньої в розхитуванні ситуації в Україні та підважуванні інформаційного суверенітету, готовність української аудиторії сприймати російськомовний контент та вигідні російській стороні меседжі. Ці меседжі різноманітні, але спрямовані на досягнення кількох ключових цілей: розхитування ситуації всередині України, підважування впевненості українських громадян у західних партнерах та власних державних інституціях. Тому на часі академічна дискусія щодо сутності інфодемії, її конкретних проявів в Україні та пошук способів протидії.

Список використаної літератури

1. Дезінформація проти України та ЄС у період пандемії COVID-19. URL: <https://ukraine-office.eu/disinformation-against-ukraine-and-the-eu-in-times-of-the-covid-19-pandemic-2/>.

2. Rosyjskie działania dezinformacyjne w dobie koronawirusa – jak Rosja próbuje wykorzystać koronakryzys do realizacji własnych interesów. URL: <http://ine.org.pl/rosyjskie-dzialania-dezinformacyjne-w-dobie-koronawirusa-jak-rosja-probuje-wykorzystac-koronakryzys-do-realizacji-wlasnych-interesow/>.
3. Північна Македонія відтермінувала вибори до парламенту через коронавірус. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2898699-pivnicna-makedonia-vidterminovala-vibori-do-parlamentu-cerez-koronavirus.html>.
4. Walker S. Duda narrowly re-elected in Poland in boost for ruling nationalists. URL: <https://www.theguardian.com/world/2020/jul/13/incumbent-andrzej-duda-wins-polish-presidential-election-commission>.
5. UN tackles 'infodemic' of misinformation and cybercrime in COVID-19 crisis. URL: <https://www.un.org/en/un-coronavirus-communications-team/un-tackling-%E2%80%98infodemic%E2%80%99-misinformation-and-cybercrime-covid-19>.
6. Россия и Китай продвигают конспирологические нарративы о коронавирусе – агентство ЕС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2020/04/21/7108976/>.
7. Рабинович: После пандемии коронавируса мир уже не будет таким, как прежде. URL: <https://interfax.com.ua/news/press-release/650144.html>.
8. ОПЗЖ иницирует уголовное расследование фактов незаконного функционирования в Украине американских военных бактериологических лабораторий. URL: <https://112.ua/mnenie/opzzh-iniciiruet-ugolovnoe-rassledovanie-faktov-nezakonnogo-funkcionirovaniya-v-ukraine-amerikanskih-voennyh-bakteriologicheskikh-laboratoriy-533959.html>.
9. Робінсон А. Як Кремль відродив фейк про «американські біолабораторії» в Україні під час коронавірусу. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-52615461>.
10. Кошельник Д. Билл Гейтс стал героем теорий заговора про коронавирус. В чем его обвиняют? URL: <https://vctr.media/gates-ne-vinovat-40264/>.
11. Пальчевский: Власть обманывает украинцев – у нас в 100 раз больше заболевших коронавирусом. URL: <https://112.ua/obshchestvo/palchevskiy-vlast-obmanuyaet-ukrainceev--u-nas-v-100-raz-bolshe-zabolevshih-koronavirusom-532282.html>.
12. СБУ: Список з адресами «хворих» на COVID-19 киян – фейк. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/3001916-sbu-spisok-z-adresami-hvorih-na-covid19-kian-fejk.html>.
13. Луцька К. «Вийдеш з будинку – приб'ємо»: будні хворих на COVID-19 в Україні. URL: <https://p.dw.com/p/3cziK>.
14. В Молдове пройде «Крестный ход» против технологии 5G. URL: <https://cenzura.md/v-moldove-projdjot-krjostnyj-hod-protiv-tehnologii-5g/>.
15. Луценко Е. В Виннице состоялся крестный ход, чтобы победить вспышку коронавируса. URL: <https://hromadske.ua/ru/posts/v-vinnice-sostoyalsya-krestnyj-hod-chtoby-pobedit-vspyshku-koronavirusa>.
16. Секретные лаборатории и Джордж Сорос: дезинформация о COVID-19 в странах Восточного партнерства. URL: <https://ru.krymr.com/a/dezinformaciya-o-covid-19-sekretnye-laboratorii-i-soros/30622445.html>.
17. Штепан Е. 5G шагає по планеті. URL: <https://nag.ru/news/newsline/106400/5g-shagaet-po-planete.html#:~:text=%D0%9F%D1%80%D0%B8%20%D1%8D%D1%82%D0%BE%D0%BC%20%D0%B2%20%D0%95%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%205G,%2C%20%D0%98%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%8E%2C%20%D0%98%D1%81%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8E%20%D0%B8%20%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%88%D1%83>.

COVID-19 PANDEMIC AND DISINFORMATION CAMPAIGNS: CASE OF UKRAINE**Yevhen Mahda**

*National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute",
Publishing and Printing Institute,
Department of Publishing and Editing
Yangel str., 1/37, 03056, Kyiv, Ukraine*

Undoubtedly, COVID 19 is changing the world around us dramatically. The familiar view of the world is ruining, it seems that globalization is dying in the global world, economics is slowing down, and the global downturn is our new reality. The threat of restriction of civil rights and freedoms is growing as well.

Coronavirus is challenging not only national health care systems but also creates a favourable environment for numerous information attacks. Unexpected and shocking challenges inspire fear, conspiracy theories and fake news spreading much faster. Global infodemic is another one challenge to answer.

In the article, the author shows Cui prodest? Is spreading fakes and what goals do these actors have – the most obvious actor is the Russian Federation. The situation of uncertainty and fear is typical for the whole world, but some factors make the Ukrainian information space more vulnerable to information attacks. Among these factors are the ongoing war with Russia, the latter's particular interest in shaking the situation in Ukraine and undermining information sovereignty, the readiness of the Ukrainian audience to accept Russian-language content and messages favourable to the Russian side. These messages are diverse but aimed at achieving several key goals – shaking up the situation inside Ukraine, undermining the confidence of Ukrainian citizens in Western partners and their state institutions.

We should look not only for the vaccine to protect our immune system from COVID 19. We should also pay attention to info vaccination on coronavirus information challenge. In the article, the attention is paid to some fundamental principles this vaccination may ground on considering the national patterns of perception of information. Among these principles should be named the case-studies of typical disinformation, mobilization of celebrities for the public interest, cooperation with the institutions of civil society, and, the most important, – stressing that public interest is the multiplied personal interest. Author also emphasizes the importance of academic discussions of the problem and work on public discourse – experts should form the awareness of the dangers of infodemia.

Key words: coronavirus, infodemia, information sovereignty, misinformation, Russian-Ukrainian war.